

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOLOŠKI FAKULTET
26. septembra 2019. godine

IZVEŠTAJ O OCENI DOKTORSKE DISERTACIJE *Problem egzistencijalnog vakuuma i (ne)mogućnosti spasenja u odabranim romanima Grejema Grina*,
kandidatkinje GORDANE KUSTUDIĆ

1. PODACI O KOMISIJI

1. Datum i organ koji je imenovao komisiju:

24. septembar 2019. godine, Nastavno-naučno veće Filološkog fakulteta u Beogradu

SASTAV KOMISIJE

1. dr Radojka Vukčević, redovni profesor za užu naučnu oblast Engleska i američka književnost (2004), Filološki fakultet u Beogradu;
2. dr Aleksandra Jovanović, vanredni profesor za užu naučnu oblast Engleska i američka književnost (2013), Filološki fakultet u Beogradu;
3. dr Zorica Đergović Joksimović, redovni profesor za užu naučnu oblast Engleska i američka književnost (2012), Filozofski fakultet u Novom Sadu.

2. PODACI O KANDIDATU

1) Ime, ime jednog roditelja, prezime

Gordana (Ranko) Kustudić

2) Datum rođenja, opština, republika

11.02.1984, Nikšić, Crna Gora

3) Datum odbrane, mesto, i naziv masterske teze

17.11.2011. Filozofski fakultet u Nikšiću (Univerzitet Crne Gore);
Pitanje slobode izbora u Hakslijevim utopijama i antiutopijama.

3. NASLOV DOKTORSKE DISERTACIJE

Problem egzistencijalnog vakuuma i (ne)mogućnosti spasenja u odabranim romanima Grejema Grina

4. PREGLED DOKTORSKE DISERTACIJE

Doktorska disertacija *Problem egzistencijalnog vakuuma i (ne)mogućnosti spasenja u odabranim romanima Grejema Grina*, kandidatkinje Gordane Kustudić, obuhvata 263 kucane strane. Podeljena je na osam poglavlja: 1. Uvod (str. 1-26); 2. *Brajtonska stijena*: varljivi logos apsurdna (27-61); 3. *Moć i slava*: poslednje iskušavanje pripitog svještenika (62-94); 4. *Suština stvari*: duhovnost kao suština stvari ili stvar suštine (95-128); 5. *Kraj jedne ljubavne priče*: sagrešenjem do katarze (129-164); 6. *Gubave duše: homo patiens* u potrazi za *homo religiosusom* (165-201); *Doktor Fišer od Ženeve ili zabava s bombom*: dijalektika jedne bizarnosti (202-234); 8. Zaključak (235-242). Pedantno sačinjena bibliografija (243-246) sadrži sedamdeset pet bibliografskih jedinica.

5. VREDNOVANJE POJEDINIH DELOVA DOKTORSKE DISERTACIJE

U svojoj temeljno promišljenoj i po svemu uzorno napisanoj doktorskoj disertaciji, kandidatkinja Gordana Kustudić bavila se stvaralaštvom Grejema Grina, romansijera čije je stvaralaštvo uveliko obeležilo dvadeseti vek u engleskoj književnosti. U uvodnom delu kandidatkinja argumentovano polazi od stava po kome Grin svoj umetnički svet oblikuje na sasvim osoben način koji katkad oduzima momenat prijatnosti u recepciji dela, bojeći ga turobnošću kao doslednom karakteristikom upitanosti pred problemom smisla egzistencije i položaja bića u njoj, Grejem Grin, kaže dalje kandidatkinja, svojim stvaralaštvom u isto vreme otvara i nudi višestruke mogućnosti interpretacije takvog pogleda na svet, na čoveka i na njegov ontološki status. Koliko god ta turobnost bila uslovljena ličnim iskustvom dijagnostikovane depresije, takva karakteristika atmosfere njegovih romana u stvari je znak nedokučivosti tajne, večite otvorenosti problema suštine ljudske egzistencije, te dihotomije prirode čoveka kao sabirne tačke svakovrsnih binarnosti i opozicija: svaka vrsta nedoumice, naročito ona koja znači pokušaj da se pronade sopstveni smisao, nužno ostavlja biće u

zbunjenosti i turobnosti, dok ambivalentnost svakog odgovora, ili barem njegovog traga, pojačava nedoumicu. Upravo u ovome sadržan je i aspekt hermeneutičkog potencijala Grinovih dela; takav potencijal dodatno duguje i žanrovskoj diferenciranosti romana, čime se omogućava tumačenje teksta i otkrivanje narativnih kodova iz različitih vizura, ponekad međusobno sasvim udaljenih u epistemološkom smislu. Činjenica da se jedan roman može istovremeno čitati kao krimi-priča sa svim elementima senzacionalističkog zapleta, i kao tekst koji se nalazi na granici sa filozofsko-diskurzivnom prozom, ukazuje na širok domen umetničke ambicioznosti, te na prisustvo izvesnog oblika stvaralačkog paradoksa koji mogu uspešno da iznesu samo veliki majstori književnog izraza.

Govoreći o *paradoksu*, koji je na izvestan način i stabilna odrednica tematskog korpusa Grinovih romana, kandidatkinja napominje da je ta kategorija umnogome obeležila i analizu sprovedenu u ovoj disertaciji, u smislu poentiranja dominacije prisustva paradoksa u ljudskoj egzistenciji, onako kako nam je plasira autor. U toj analizi, kandidatkinja je krenula od teorijskih predložaka egzistencijalističke psihologije Viktora Frankla, ili logoteorije, koja smisao i potragu za njim posmatra kao nužnost integrisane ljudske egzistencije, te od filozofskih postulata Kjerkegorovog hrišćanskog egzistencijalizma, odnosno od njegovog pogleda na problem očajanja, koji se neizostavno javlja kao posledica doživljaja o odsustvu smisla. I jedna i druga teorija naglašavaju svrsishodnost autentične duhovnosti, ili autentičnog religijskog doživljaja, koji može da bude sasvim izvan institucionalnog (ponekad čak i subverzivan u odnosu na institucionalni), što nam se čini najjasnijim oblikom susticanja ovih teorija i Grinovog umjetničkog poimanja čovjeka i njegove egzistencije. Drugim rečima, neophodnost posvećivanja autentične religioznosti kao realizacije vlastitog smisla, i, u isto vreme, prevazilaženja stanja očajanja (nezavisno od toga u kom trenutku i na koji način se odvija ovaj proces), javlja se kao temelj analize Grinovih očajnika iz odabranih djela, te dinamike njihovog duhovnog kretanja, ili *egzistencijalne tenzije*, napetosti između *bića* i *značenja* – u terminima egzistencijalističke psihologije, ili između *bića* i njegovog *vlastitog ja* – u terminima hrišćanskog egzistencijalizma.

U poglavlju koje se bavi romanom *Brajtonska stena*, prvim, od šest odabranih, u hronologiji objavljenih djela, pažnja je usmerena na kvalifikative specifičnog socio-kulturnog konteksta u kojem se radnja odvija. Ravan paradoksalnosti ovog romana je vrlo slojevita, ali je najočevidnija u smislu izbora protagoniste romana – sedamnaestogodišnji mladić stupa na scen kao vođa kriminalne grupe i počinilac brutalnog ubistva koje ga uvlači u sve zamršenije situacije, dok svaki njegov pokušaj upravljanja situacijom završava nasiljem i tragedijom. Kandidatkinja s uspehom definiše njegovu uslovljenost spoljnim faktorima, koji su očigledno podstakli i oblikovali osjećanje egzistencijalnog vakuuma. Posebna pažnja posvećena je izvjesnom obliku egzistencijalne dihotomije uočenom u komplementarnosti i kontradiktornim

paralelizmima *bivanja* i *subivanja*, onako kako su romanu manifestovani u odnosu između protagoniste Pinkija i njegove devojke Rouz. Takvo posmatranje je imalo mahom za cilj otkrivanje nagoveštaja metanoje unutar bića koje samo sebe doživljava kao imanentno definisano kategorijom zla, u čemu se, onda, nužno prepoznala intenzivnost egzistencijalnog paradoksa.

Sledeće poglavlje analize tretira, kako tvrde mnogi kritičari i istraživači Grinovog stvaralaštva, remek-delo ovog pisca, roman *Moć i slava*. Radnja romana smeštena je u ekstremima obojen politički i društveni kontekst – u doba antiklerikalnog režima i prohibicije u meksičkom entitetu Tabasko tridesetih godina prošlog veka. Kandidatkinja je nastojala da ispod sloja očiglednog egzistencijalnog vakuuma, koji *a priori* karakteriše ovakav društveni ambijent, otkrijemo još jedan vid ispraznosti života, onaj koji je prisutan nezavisno od spoljnih uslova i opresije totalitarizma. Takav oblik promašenosti egzistencije prati se na primjeru protagoniste romana, *pripitog sveštenika*, koji služi kao sušta manifestacija paradoksalnosti noodinamike, ili dijalektike kretanja duhovnosti. U liku sveštenika kandidatkinja uočava i sasvim poseban vid očajanja, koji je svojim centrifugalnim djelovanjem udaljio subjekta od vlastite duhovnosti, i to u vidu krajnje degradacije. Upravo je iz ovog razloga bilo inspirativno istražiti mogućnost preobražaja jednog sveštenika – semantička kombinatorika je sama po sebi naizgled oksimoron – koji se odvija u sferi nužnog udaljavanja od institucionalnog posmatranja religioznosti. Paradoksalnost semiotičkog sistema ovog romana predstavljena je pokušajem dokazivanja hipoteze da se autentičnost egzistencijalne tenzije ne javlja u vidu *hajke* koja je osnovni motiv u narativu, već se javlja u vidu unutrašnjeg trvenja ili unutrašnjim antagonizmima markiranog posvešćivanja izvorne duhovnosti.

Zablude dogmatski obojenih stavova prema veri čine, između ostalog, tematski korpus romana *Sušтина stvari*, koji je hronološki treći objavljeni roman među analiziranim delima. Na ovakve zablude je i skrenuta pažnja u poglavlju koje je posvećeno navedenom romanu; u njemu kandidatkinja pokazuje da u sprezi sa ostalim, premda manje uticajnim, faktorima, takve varke čoveka kao duhovnog bića mogu postati razlogom za doživljaj besmisla egzistencije. Verodostojnost ovakve pretpostavke proverena je prvenstveno na primeru još jednog protagoniste, majora Skobija, učaurenog u još jednom društveno-političkom kontekstu represivnosti, na šta se naslanja i motiv ispraznosti bračnog i porodičnog života. Uzimajući u obzir navedene faktore, one koji dolaze spolja, kandidatkinja određuje svojevrsnu anatomiju Skobijeve duhovnosti, naročito zato što ova dimenzija njegovog bića do čitaoca dolazi tek u nagoveštajima: odnos prema duhovnosti, religioznosti, ili, konačno, prema Bogu, dat je kao neka vrsta titrave refleksije njegove samopregorne posvećenosti drugima, ili *bližnjem svom*. U tom smislu, ističe kandidatkinja, naročito je bilo izazovno dokazati zbog čega na planu

posvećenosti bližnjem Skobi ne otkriva svoj smisao, već samo dublje tone u očajanje, koje se manifestuje opet putem pogreški u odnosu prema drugima. Zaključeno je da takva vrsta egzistencijalnog fijaska dolazi otuda što Skobi, u tom skoro agresivnom bežanju ka drugima, u stvari, beži od samoga sebe, to jest od samog Boga. Epilog romana upućuje na promišljanje o Skobijevoj metanoji, *o njegovom dodiru sa večnim na pragu prelaska u večno*. Pored toga, Skobijevo samoubistvo i naročito priroda narativa koji služi kao kontekst samoubistva postaje sredstvo kojim se relativizuje kredibilitet institucionalnih stavova i uverenja usredsređenih isključivo na dogmatski redukcionizam.

Poslednji u kvartetu klasifikacije Grinovog *katoličkog* romana, *Kraj jedne ljubavne priče*, još je jedno delo ovog pisca koje svojom autonomijom gradi otklon od kategoričnog i konačnog kanonisanja. Probleme koje je postavila svoje polazište, kandidatkinja ispituje na primeru lika Morisa Bendriksa, pisca i frustriranog ljubavnika udate žene, te pokušavamo da identifikujemo prirodu njegovog stava prema vlastitoj egzistenciji i uslovljenosti tog stava, onakvog kakav je plasiran u romanu. Morisa Bendriksa karakteriše kruta zatvorenost duhovnog sistema, koja je umnogome odgovorna za njegovu rigidnost, egocentrizam i posesivnost koju ispoljava prema svojoj ljubavnici. Elementi koje smo nabrojili grade čvrst temelj za formiranje crte opsesivnosti, koja, u svom fokusiranju na drugoga i druge, sprečava subjekta da pronade smisao vlastite egzistencije. U tom smislu se izvodi i zaključak o tipologiji Morisovog očajanja kao o očajanju prkosa, koje, u sprezi sa invazivnom samomanipulacijom i odsustvom ljubavi prema sebi, onemogućava njegovo povezivanje sa vlastitim ja. Uz Bendriksa, akcenat je bio i na liku Sare Majls, njegove ljubavnice, pri čemu se Sara javlja kao svojevrсна Morisova antiteza, te je s izuzetnim uspehom ukazano i komplementarnost i na dihotomiju dvaju karaktera, naročito s obzirom na tipove njihovih egzistencijalnih frustracija koje se manifestuju putem njihovog međusobnog odnosa, i još više putem njihovog odnosa prema ćutljivom i nevidljivom sagovorniku, odnosno Bogu. Dijalektika takve vrste odnosa postepeno je ukazivala na proces metanoje koja se začela u nagoveštajima, da bi se realizovala Sarinom potpunom samopredajom apsolutu i materijalizovala u znacima njenog posvećenja (što je još jednom uzdrimalo kategorije normativnosti i dekoruma doktrinarno fokusiranih uverenja institucije), dok se Bendriksov preobražaj čitao u zamiranju očajanja koje je izradilo samo sebe, i u paradoksalnom odnosu između ljubavi i mržnje, gde sam protagonista zaključuje da Boga ne bi mogao mrzeti, kao što misli da ga mrzi, da ga, zapravo, ne voli (u čemu se čita paralela odnosa prema vlastitom ja, odnosno, ideja povratka sopstvenoj autentičnoj duhovnosti posredstvom egzistencijalnog paradoksa).

Roman *Gubave duše* mnogi koji su se bavili klasifikacijom svrstavaju takođe u katolički roman, ali ne onako decidirano kako je to slučaj sa četiri prethodna romana. Arhitekta Kveri,

koji je protagonist ovog romana i predmet analize u ovoj disertaciji, predstavlja umetnički entitet koji u vidu apatične regiznacije čoveka odbjeglog iz savremenog svijeta i njegovog materijalistički obojenog pogleda na život poriče, u stvari, bilo kakav smisao ljudske egzistencije. S obzirom na to da je Kveri svetski poznat arhitekta, koji ima društvenu afirmaciju, ugled i bogatstvo, bilo je inspirativno ukazati na prisustvo egzistencijalne frustracije u njegovom biću, i obeležiti njene konture pomoću interpretacije umetničkog teksta. Izmeštanje logosa Kverijeve egzistencije pokazalo se evidentnim i iz još jednog razloga: protagonista ne samo da afirmiše egzistencijalni vakuum, već i sve vreme poriče prisustvo bilo kakvog oblika duhovnosti u sebi. Opet uplivom paradoksa, činjenica da je Kveri, u stvari, gradio mahom katedrale, time u krugovima nosilaca patvorene religioznosti stičući skoro status sveca, takođe je bila jedna od okosnica analize. Prateći evoluciju Kverijevog očajanja čiji je osnovni kvalifikativ duboko ukorenjeni egocentrizam, kandidatkinja uočava znake njegovog naizgled neželjenog preobražaja, koji se zapravo javlja kao potreba podsvesne duhovnosti.

Konačno, poslednje djelo tretirano u našoj analizi je blago subverzivnog karaktera, i to na različitim nivoima: *Doktor Fišer od Ženeve ili zabava s bombom* je djelo čiji bi naslov, možda i obim, mogao obećati lako štivo sračunato s efektom, kako mu i naslov kaže, zabave. Kandidatkinja, međutim, pronicljivo uočava da je manipulativna priroda ovog teksta višestruko efikasna – ne samo da razbija svojevrsnu predrasudu o semantičkom potencijalu onih – ne samo Grinovih – dela koja se svrstavaju u *zabavnu*, ili *književnost za zabavu*, već i svojim zapretenim narativnim kodom (iako to u prvi mah ne izgleda tako) povlači mnoštvo mogućnosti njegove interpretacije. Proučavaoci ovog romana su se uglavnom fokusirali na definisanje (nad)egzistencijalnih problema koji se javljaju na fonu njegovog epistemološkog dijapazona, redovno ga tumačeći uz isključivost njegove intertekstualnosti, odnosno njegove komunikacije sa biblijskim tekstom. Ambicija autorke ove disertacije bila je bitno drugačija: ona je pokušala da utvrdi *uzroke* problema. Takav poduhvat sproveden je istraživanjem dinamike razvoja lika naslovnog doktora Fišera, narcisoidnog bogataša sa jasno manifestovanom vizijom egzistencijalnog vakuuma. Ovakva vizija je uzrokovana beslovesnom materijalizacijom svih vrednosti, kakva je prisutna u celokupnom društvenom ambijentu u kojem se odvija radnja romana. Doktor Fišer dosledno poriče *značenje*, dok afirmiše *biće*; terminima egzistencijalističke psihologije rečeno – poricanjem *esencije*, potvrđuje se apsolutistički totalitet materijalne *egzistencije*. Fišerovo svođenje drugih na puko sredstvo sopstvene aktualizacije, ili onoga što on samomanipulativno smatra aktualizacijom sopstvenosti, još je jedan jasan simptom egzistencijalne frustracije. Usled entropijom markiranog fanatizma subjektiviteta koji ispoljava Fišer, zaključili smo da je tip očajanja koji se javlja kao degenerativni princip njegove duhovnosti (koje je on inače svestan), u stvari,

očajanje prkosa, ono koje zahteva demona da bi se oduprlo potrebi vlastitog ja da se realizuje. Fišer svojim samoubistvom potvrđuje autoritarnost svog egzistencijalnog obrasca, sprečavajući svaki prodor potencijalne metanoje – za koju je, paradoksalno, bio i spreman i zreo usled posvećenosti svoje duhovnosti – u svest. Pored prikaza retrogradne duhovnosti doktora Fišera koja je oblikovala njegov život i usloвила dinamiku njegovog društvenog ambijenta, na kraju analize pažnja je posvećena i dijalektičkoj protivteži Fišerovog oblika egzistencije, u vidu analiziranja mogućnosti prevazilaženja očajanja kao stanja bezduhovnosti.

Primarni cilj analize sprovedene u doktorskoj disertaciji Gordane Kustudić mogao bi se definisati kao pokušaj ukazivanja na bogatu interpretativnost odabranih dela Grejema Grina, koja se ogleda u mogućnosti interdisciplinarnog posmatranja idejnih okosnica njihovih narativa. Fokus na interdisciplinarnosti u izučavanju književnosti obezbeđuje širok i inspirativan domen istraživačkog angažmana, u isto vrijeme autoritativno potvrđujući status univerzalnosti samoj oblasti književnog stvaranja.

6. SPISAK NAUČNIH RADOVA

- Žugić, Gordana. 2013. “Huxley’s *Ape and Essence* as God’s *Quo Vadis, Homo?*”. In: *Performing Identities and Utopias of Belonging*. Ed. by Teresa Botelho and Iolanda Ramos. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. pp. 98-109.
- Kustudić, Gordana. 2015. “Aldous Huxley’s *Island*: A Study on a Resurrected Being”. In: *Narrative Being vs. Narrating Being*. Ed. by Armela Panajoti and Marija Krivokapić. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. pp. 140-150.
- Kustudić, Gordana. 2018. „Pop kultura kao *modus vivendi*: elementi popularne kulture u Džojsovom *Uliksu*“. U: *Književna smotra*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. Br. 189 (3). Str. 81-93.

7. ZAKLJUČCI ODNOSNO REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživački zadatak koji je s izuzetnim uspehom sproveden u ovoj disertaciji ogleda se pre svega u ukazivanju na svrsishodnost interdisciplinarnog pristupa oblasti književnosti. U tu svrhu su u teorijsku osnovu ugrađene dve različite discipline, te dve njihove teorije koje pripadaju i različitim epohama; naime, metodološko polazište istraživanja čine egzistencijalistička psihologija Viktora Frankla, te stavovi hrišćanskog egzistencijalizma

Serena Kjerkegora. Momenti sučeljavanja ovih dveju teorija, njihovo naglašavanje problema egzistencije i stava jedinke prema takvim problemima, kao i njihova primenljivost na dela Grejema Grina, označavaju kategoriju univerzalnosti i svestremene otvorenosti onih pitanja kojima se tri oblasti, dvije naučne i jedna umjetnička, bave. U okviru proučavanja teorijskih postavki disertacije, fokus je precizno postavljen na pojmu egzistencijalnog vakuuma kao doživljaja besmisla egzistencije, kao i na fenomenu egzistencijalne frustracije koja se očituje kao manifestacija navedenog doživljaja, te na mogućnosti njenog prevazilaženja. Uz ove pojmove, naglašena je i ideja egzistencijalističke psihologije o slobodi odgovornosti, ili odgovornosti za slobodno traganje za sopstvenim smislom, ili logosom, te ideja o volji za smisao. Podela na podsvesnu instinktivnost i podsvesnu duhovnost takođe je pokazana u radu putem analize reprezentativnih primera iz odabranih romana. Osim toga, u istraživanju je dat minuciozan prikaz procesa očajanja kao oblika duhovne dinamike o kojem polemše hrišćanski egzistencijalizam. U vidu potkrepljujućih dokaza razvoja ovog procesa mahom kod protagonista romana, analiza se bavi dijalektikom njegovog zbivanja koje poprima različite vidove, te koje se ispoljava na različite načine, što svedoči i o visokom stepenu istraživačkog potencijala ovog fenomena, kao i njegove primenljivosti na djela koja su odabrana za proučavanje. U tu svrhu disertacija je podrobno ispitala i meru čovekovog nadilaženja stanja očajanja, onakvog kakvo je definisano Kjerkegorovim misaonim sistemom, uz precizno ukazivanje na varijabilne mogućnosti spasenja, ili povratka *vlastitom ja*. Disertacija je imala za prevashodni cilj ukazivanje na složenost problematike psihosocijalne i filozofske kategorije egzistencijalnog vakuuma i to onako kako se on manifestuje u romanima sasvim specifične poetičke matrice, dosljedno obeležene atmosferom beznađa. S obzirom na to da pojedini romani koji čine korpus analize nijesu dovoljno istraženi, i naročito imajući u vidu interdisciplinarni pristup kojim se koristimo, ova disertacija dala je značajan doprinos nauci o književnosti.

8. OCENA NAČINA PRIKAZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Promišljenim i teorijski čvrsto utemeljenim iščitavanjem najznačajnijeg dela opusa velikog britanskog pisca Grejema, kandidatkinja je došla do čitavog niza istinski inovativnih uvida i zaključaka. Te je zaključke u svojoj doktorskoj disertaciji izložila preglednim i jasnim naučnim stilom, koji upotpunjuje odličan utisak koji ostavlja ovo naučno delo.

9. PREDLOG

Na osnovu svega izloženog, smatramo da je Gordana Kustudić obradom teme pod naslovom *Problem egzistencijalnog vakuuma i (ne)mogućnosti spasenja u odabranim romanima Grejema Grina* sačinila vredno naučno delo, od nesumnjivog značaja za srpsku anglistiku i nauku o književnosti. Zbog toga predlažemo Nastavno-naučnom veću Filološkog fakulteta da ovu doktorsku disertaciju prihvati, a kandidatkinji odobri pristup usmenoj odbrani rada.

U Beogradu, 26. septembra 2019. godine

dr Radojka Vukčević, red. prof.

dr Aleksandra Jovanović, red. prof.

dr Zorica Đergović Joksimović, red. prof.

